

KINGA STRYCHARZ-BOGACZ

ŚPIEWY KALWARYJSKIE
FUNKCJONUJĄCE W TRADYCJI PISANEJ I USTNEJ
W KALWARII ZEBRZYDOWSKIEJ I W KALWARII
PACŁAWSKIEJ W KONTEKŚCIE ICH PERCEPCJI
W WYBRANYCH PARAFIACH
POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSKI

Ludowe śpiewy religijne są szczególnym przejawem ludowego sacrum i zapewniają żywotność praktyk pobożnościowych w społecznościach lokalnych. Wspólny śpiew integruje parafian, umacnia więzi międzyludzkie, a także ukazuje i utrwala ludową wizję człowieka i świata (Krapiec 7). Człowiek, wykonując pieśni religijne, odrywa się od trudów codzienności i wznosi się ponad przeżywaną doczesność. Rozważając treść pieśni, lepiej rozumie prawdy wiary chrześcijańskiej, a jedną z nich jest męczeńska śmierć Jezusa Chrystusa na krzyżu. Ma ona kulturotwórcze znaczenie w ludowej pobożności, gdyż zaowocowała powstaniem bogatego repertuaru ludowych śpiewów pasyjnych i śpiewów kalwaryjskich. Są one wpisane w obrzędowość kalwaryjską, praktykowaną od kilku stuleci w różnych regionach Polski.

W problematyce dotyczącej ludowego kultu pasyjnego i związanej z nim żywej tradycji śpiewów kalwaryjskich należy skupić się zwłaszcza na południowo-wschodniej Polsce, gdyż tutaj znajdują się najstarsze miejsca pielgrzymowania i szczególnego kultu Męki Pańskiej. Są to powstałe w XVII wieku Kalwaria Zebrzydowska w Małopolsce i Kalwaria Pałacowska na Podkarpaciu. Istnienie

---

Dr KINGA STRYCHARZ-BOGACZ – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Nauk o Sztuce, Katedra Etnomuzykologii i Hymnologii; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kinga.strycharz-bogacz@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5199-578X>.

KINGA STRYCHARZ-BOGACZ, PhD – The John Paul II Catholic University of Lublin, Institute of Arts Studies, Department of Ethnomusicology and Hymnology; address for correspondence: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: kinga.strycharz-bogacz@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5199-578X>.

tych dwóch centrów pątniczych należy rozpatrywać w związku z sakralizacją przestrzeni w aspekcie przeniesionych nazw religijnych (Adamowski 224). Kalwaria wraz z przeniesieniem na polskie ziemie stała się wiernym odwzorowaniem pierwowzoru jerozolimskiego. Równocześnie przejęła analogiczny rodzaj kultu pasyjnego, sprawowanego podczas przemierzania drózek kalwaryjskich, przebiegających przez okoliczne wzgórza.

Geneza powstania miejsc upamiętniających Mękę Pańską w Europie, zwanych *sacri monti* i kalwariami, sięga początku XV wieku i wiąże się z Hiszpanią. Od XV do połowy XIX wieku zakładano kalwarie we Włoszech, w 2. poł. XV wieku wzniesiono pierwszą kalwarię w Niemczech, na początku XVI wieku – we Francji, a w połowie XVI wieku – w Portugalii (Bilska-Wodecka 93-101). Pierwsza na ziemiach polskich i największa kalwaria – Kalwaria Zebrzydowska powstała na początku XVII wieku. Kolejne kalwarie zbudowano w ciągu XVII wieku, a były to: Kalwaria Wejherowska, Kalwaria Pałacowska, Kalwaria Żmudzka i Góra Kalwaria na ziemi czerskiej (Bystron 310). W następnych stuleciach powstały m.in. Kalwaria na Górze Św. Anny, Kalwaria Piekarska, Kalwaria Leżajska czy Kalwaria Podlaska. Są to miejsca ludowego kultu pasyjnego w Polsce.

Początki Kalwarii Zebrzydowskiej sięgają 1600 r., kiedy to staraniem jej fundatora, Mikołaja Zebrzydowskiego, położono kamień węgielny pod kaplicę św. Krzyża, będącą odwzorowaniem oryginalnych budynków jerozolimskich. Po jej ukończeniu Zebrzydowski zbudował kaplicę Grobu Pańskiego i ufundował zakonowi bernardynów klasztor obok zbudowanego przez siebie kościoła Ukrzyżowania, który nazwał Kalwarią (Wyczawski 94). Odwzorował także na okolicznych wzgórzach jerozolimski model drogi krzyżowej. Przed powstaniem pierwszych jej stacji i kaplic z cyklu Drogi Pojmania i Drogi Krzyżowej zaczęto odprawiać nabożeństwo ku czci Męki Pańskiej. Wskutek szybkiego rozprzestrzenienia się informacji o nowym „jerozolimskim nabożeństwie” stopniowo rozwijał się ruch pątniczy, który natężał się podczas obchodów uroczystości Krzyża św. i w Wielki Piątek. W rytuale nabożeństwa były śpiewy, rozważania i modlitwy przy kolejnych stacjach, czasem łączone z dobrowolnym biczowaniem się mężczyzn. Z 1611 r. pochodzi podręcznik nabożeństwa drózkowego, opracowany przez bernardyna o. Mariana Postępkalskiego (Kopeć 169), jak też dokonane przez ks. Stanisława Grochowskiego i Abrahama Różniatowskiego tłumaczenie na język polski rozważań i pieśni zawartych w rytuale kalwaryjskim dla użytku pielgrzymów (Chadam, „O kalwaryjskich pieśniach” 32). Od 1613 r. odprawiano na Kalwarii nabożeństwo drózkowe zwane Drogą Współcierpienia Matki Bożej i organizowano procesję w Uroczystość Wniebowzięcia NMP, obchodzoną 15

sierpnia. Dziełem Mikołaja Zebrzydowskiego było 17 kaplic, w tym 8 kaplic z Drogi Pojmania, 5 kaplic z Drogi Krzyżowej oraz 2 kaplice z Drózek Matki Boskiej. Po śmierci Zebrzydowskiego w 1620 r. dzieło rozbudowy Kalwarii owocnie kontynuowali jego potomkowie. W 1641 r. w klasztorze kalwaryjskim pojawił się obraz Matki Boskiej, co zapoczątkowało również kult maryjny, równoległy z kultem pasyjnym. Od XVIII wieku rozbudowa Kalwarii uległa osłabieniu, ale podtrzymywano ruch pątniczy oraz kulturowano odprawianie nabożeństw pasyjnych i drózkowych na drózkach Pana Jezusa i na drózkach Maryi, a tradycja ta przetrwała do dzisiaj. Obecnie Kalwarię Zebrzydowską tworzą, obok Bazyliki i klasztoru bernardynów, 42 kaplice i kościoły drózek. W 1999 r. to sanktuarium, zwane polską Jerozolimą (Świerczek), wpisano na listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury, a w 2000 r. uznano za pomnik historii Polski.

Druga z XVII-wiecznych polskich kalwarii, czyli Kalwaria Pałacowska, powstała w 1668 r., a ufundował ją Andrzej Maksymilian Fredro. Wywodził się on z zamożnego rodu szlacheckiego, był kasztelanem lwowskim, wojewodą podolskim i pisarzem politycznym (Barcik 22). Założone przez niego sanktuarium rozwijało się inaczej niż Kalwaria Zebrzydowska i mamy niewiele wzmianek o jego początkach. Wiadomo, że pierwsze kaplice powstały jeszcze przed 1668 r., aby służyć rozważaniu Męki Pańskiej. Szybko też rozkrzewiło się nabożeństwo drózkowe. Pierwsze 28 kaplic ufundował sam Fredro, ale żadna z nich nie zachowała się do czasów obecnych. Takie też było założenie, by w przyszłości powstały w ich miejsce solidne obiekty sakralne. Również z 1668 r. pochodzi pierwszy kościół kalwaryjski, ufundowany przez Fredrę. Natomiast kolejny patron tej Kalwarii – Szczepan Dwernicki – w latach 70. XVIII wieku wybudował murowany klasztor i nowy kościół pw. Znalezienia św. Krzyża. Za jego czasów powstało też około 20 kaplic. W 1861 r. na placu wokół kościoła wzniesiono stacje drogi krzyżowej i postawiono baraki dla pielgrzymów. Od 1875 r. nie zbudowano już żadnej nowej kaplicy. Ostatecznie wzniesiono 41 kaplic, w tym 7 kaplic mszalnych i 36 kaplic drózkowych, z których 26 stanowią dróżki Pana Jezusa, gdzie 7 razy w roku odprawia się nabożeństwo drózkowe (Barcik 70-103).

Znamienne jest, że pielgrzymowanie do miejsc kultu religijnego stanowiło manifestację wiary i polskości, co od połowy XIX wieku praktykowano masowo. Jednocześnie sprzyjało to pogłębieniu wspólnoty pątników przybywających do Kalwarii nie zawsze ze względów religijnych, lecz wyrażających tym swoją tożsamość narodową lub etniczną (Kałwa 236). Kalwarie w Małopolsce i na Podkarpaciu mają swoją bogatą historię i tradycję. Przekazywane między-

pokoleniowo pielgrzymowanie do tych sanktuariów wiązało się z rozwojem lokalnych śpiewów religijnych. Wskutek nieuchronnego zetknięcia się z odmiennością wykonania ulegały one wpływowi zewnętrznemu, a jednocześnie, jako zasłyszane i przyswojone przez pątników, rozprzestrzeniały się w różnych rejonach kraju. Te krótkotrwałe, ale częste kontakty z ludnością z innych regionów Polski miały i nadal mają istotne znaczenie w przekazie treści kulturowych (Kopczyńska-Jaworska i Paprocka 380), tak obrzędowych, jak religijno-muzycznych, co niewątpliwie sprzyja utrwalaniu własnej tradycji, a zarazem wpływa na rozwój rodzimej kultury. Co więcej, tradycję muzyczną uważa się za najważniejszy przejaw tożsamości i ciągłości kulturowej, gdyż jest on procesem międzypokoleniowego przekazywania spuścizny muzycznej (Żerańska-Kominek 293-294). Warto podkreślić, że niezależnie od przeobrażeń życia społeczno-religijnego wierni podtrzymują kultywowaną przez przodków tradycję i nadal pielgrzymują do głównych sanktuariów w południowo-wschodniej Polsce, m.in. Kalwarii Zebrzydowskiej czy Pałacowskiej, a kult Męki Pańskiej czy Matki Bolesnej rozwija się także w innych ośrodkach o lokalnym znaczeniu (Obruśnik; Prusowski).

Kalwarię Zebrzydowską odwiedza ponad 800 000 pielgrzymów rocznie, a Kalwarię Pałacowską około 80 000 (Sołjan 84-87). Frekwencja pątników wzrasta w okresie Wielkiego Postu, zwłaszcza w Wielkim Tygodniu, podczas obchodzenia drózek kalwaryjskich Pana Jezusa i Matki Bolesnej oraz na kilka dni przed Uroczystością Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), gdy następuje wzmożony kult Matki Boskiej czczonej w śpiewie stosownych pieśni kalwaryjskich i modlitewne przemierzanie Drózek Matki Bożej (Górni 8-10). Praktyka pielgrzymowania do omawianych dwóch sanktuariów pasyjno-maryjnych determinuje powstanie ciekawego zjawiska socjologicznego. Otóż Kalwaria Zebrzydowska, mimo że geograficznie znacznie odległa, stanowi dla pewnej części mieszkańców Podkarpacia miejsce ważniejsze, a przez to częściej przez nich odwiedzane niż regionalne sanktuarium w Kalwarii Pałacowskiej. Trudno jednoznacznie wskazać tego przyczynę. Możliwe, że Kalwaria Zebrzydowska jako pierwsze w Polsce sanktuarium pasyjno-maryjne ma większe tradycje pątnicze i zasięg oddziaływania niż Kalwaria Pałacowska. Z etnomuzykologicznego punktu widzenia zaletą jest równoległe istnienie tych dwóch centrów pielgrzymkowych na obszarze Małopolski i Podkarpacia, gdyż poza wspomnianym już stykaniem się lokalnych pieśni z repertuarem ludności pątniczej następowało naturalne przenikanie się elementów religijnej kultury muzycznej. W efekcie rozwijała się wariabilność, tak muzyczna, jak i tekstowa, obejmująca warstwę znaczeniową oraz strukturalną (Zoła, *Melodyka* 24); owa wariabilność świadczy o ogromnym

bogactwie śpiewów tych regionów i jest swoistym symbolem w ich muzycznej przestrzeni kulturowej.

Sprawowaniu ludowego kultu pasyjnego na kalwariach nieodłącznie towarzyszą śpiewy kalwaryjskie. Kult Męki Pańskiej był bezpośrednią inspiracją do powstania śpiewów pasyjnych, które przez stulecia funkcjonowały w kościelnych i pozakościelnych praktykach. W szczególnych jednak miejscach, jakimi są Kalwaria Zebrzydowska czy Kalwaria Paławska, lud przeżywał te śpiewy w sposób wyjątkowy. Kolejne pokolenia pątników nawiedzających te sanktuaria przybywały z funkcjonującym w swoich parafiach repertuarem, który łącząc się z lokalnymi pieśniami, zyskał z czasem określenie „śpiewów kalwaryjskich”. Pierwotne psalmy i hymny śpiewane przez zakonników i pątników zastąpiono polskimi tłumaczeniami śpiewów i tekstów pasyjnych. Obok staropolskich pieśni *O duszo wszelka nabożna* czy *Ojcze, Boże wszechmogący* pojawiły się nowsze, wyłącznie w języku polskim, układane dla wielkopostnych potrzeb Kościoła i specjalnych nabożeństw kalwaryjskich (Chadam, „O kalwaryjskich pieśniach” 36-37). Należy pamiętać, że „śpiewanie pieśni ma doprowadzić do tego, by emocje i refleksje związane z obchodzeniem drózek kalwaryjskich znalazły kontynuację bądź przełożyły się na emocje i refleksje związane ze wspominaniem wydarzeń biblijnych” (Grochowski 38). Pieśni pasyjne wykonywane na Kalwarii stały się śpiewami obrzędowymi, w których przejawia się sposób przeżywania Męki Pańskiej – stąd emanuje z nich swoista ludowa pobożność, czyli współodczuwanie męczeństwa Jezusa i cierpień Jego Matki; niektóre z nich należy uznać za autentycznie ludowe, gdyż pochodzą od „określonego ludowego sprawcy” (Zoła, „Problem autentyczności” 85). Można mówić o stylu pieśni kalwaryjskich, niemniej olbrzymie jest bogactwo ich melodii i treści.

Istotną rolę w podtrzymywaniu i przekazywaniu żywej tradycji śpiewów kalwaryjskich odgrywały druki ulotne, niemniej repertuar z druków ulotnych nie jest taki sam jak zasób pieśniowy funkcjonujący w żywej tradycji śpiewów (Bartkowski, „Przedmiot badań” 82). Możliwe, że wynika to z wykonywania tylko części śpiewów z druków ulotnych, które mimo oderwania od druku, wciąż jednak trwały w przekazie ustnym lub w odręcznym zapisie na luźnych kartkach. Dla podsumowania dotychczasowego zbioru pieśni pasyjnych, pozyskanych od pątników i funkcjonujących lokalnie oraz dla zabezpieczenia pieśni istniejących tylko w drukach ulotnych i na luźnych kartkach powstał *Śpiewnik kalwaryjski* (Chadam, *Śpiewnik kalwaryjski*). Głównym jego założeniem jest utrwalenie ludowych melodii śpiewów kalwaryjskich oraz potwierdzenie ich bogatego i różnorodnego repertuaru. Zawiera on w większości melodie z tekstami oraz same teksty pieśni pasyjnych napisane dla Kalwarii Zebrzydowskiej

i dla innych kalwarii, które przyjęły się tutaj i znalazły stałe miejsce w repertuarze kalwaryjskim. *Śpiewnik kalwaryjski* z Kalwarii Zebrzydowskiej ma kilka działów, w których są nabożeństwa (np. *Gorzkie żale*, *Godzinki o Męce Pańskiej*), pieśni kalwaryjskie o Panu Jezusie (np. *Gdy ja sobie uważuję, mój Jezu*), pieśni kalwaryjskie o Matce Bożej (np. *Witaj, Matko uwielbiona*), pieśni za zmarłych (np. *Jezu w Ogrójcu mdlejący*) oraz dwa dodatki: pieśni o Panu Jezusie i pieśni o Matce Bożej. Z kolei śpiewy Kalwarii Pałacowskiej ujmują dwa śpiewniki: pierwszy, zatytułowany *Dróżki Kalwaryjskie*, z początku XX wieku zawiera same teksty 13 śpiewów pasyjnych, z których 5 wykonuje się wyłącznie w związku z miejscem ich przeznaczenia, tj. dróżkami kalwaryjskimi, a także *Gorzkie żale* oraz 2 litanie do użytku prywatnego – *Litanie o Męce Pańskiej* i *Litanie do NMP Matki Bolesnej*. Natomiast drugi śpiewnik, zatytułowany *Najlepszej z Matek*, zawiera 7 pasyjnych pieśni kalwaryjskich z nutami, np. *Ty, któryś gorzko na krzyżu umierał*.

Śpiewniki kalwaryjskie są doskonałym przykładem współistnienia dwóch tradycji – pisanej i ustnej. Z jednej strony ujmują specyficzną żywą tradycję śpiewów kalwaryjskich przez wydany drukiem śpiewnik, który podtrzymuje tę tradycję. Z drugiej strony śpiewy zawarte w śpiewnikach kalwaryjskich wpływają na żywą tradycję i ją modyfikują. Dokonując stosownych zestawień i porównań, warto zbadać kwestię, na ile zapis śpiewnikowy jest tożsamy z tradycją ustną, a na ile stanowi tylko drukowane źródło funkcjonujące równoległe do praktyki wykonawczej. Aby to uczynić, należy odnieść się do etnomuzykologicznych badań terenowych prowadzonych od 1970 r. w ówczesnym Instytucie Muzykologii KUL¹, które zaowocowały zbiorem ponad 25 000 nagrań żywej tradycji śpiewów religijnych. Są one zgromadzone w Archiwum Muzycznego Folkloru Religijnego KUL (AMFR KUL)², uważanym za największy foniczny zbiór ludowych śpiewów religijnych w Europie. Wśród licznych gatunków śpiewów znajdują się w nim również nagrania śpiewów kalwaryjskich, mające swoje odniesienia we wspomnianych powyżej śpiewnikach i drukach ulotnych³. W zbiorze AMFR KUL odnotowujemy 47 incypitów tego typu śpiewów z różnych parafii

¹ Od 1984 r. badania prowadzone są w Katedrze Etnomuzykologii i Hymnologii KUL, która od 2019 r. należy do Instytutu Nauk o Sztuce w ramach kierunku Muzykologia KUL.

² W AMFR KUL każdy źródłowy zapis foniczny ma sygnaturę, która uwzględnia jego lokalizację, tj. numer taśmy, nazwę śladu (A lub B) na taśmie oraz numer nagrania. Wszystkie nagrania są zarejestrowane na dwuśladowych szpulowych taśmach magnetofonowych o przesuwie taśmy 9,5 cm/sek. Obecnie możliwy jest dostęp do cyfrowej wersji zbiorów fonicznych AMFR KUL, zamieszczonych na platformie etnofon.pl.

³ W zbiorze AMFR KUL stanowiącym materiał źródłowy do niniejszych badań jest 46 druków ulotnych, z których 32 druki zawierają 17 incypitów śpiewów kalwaryjskich.

Małopolski i Podkarpacia⁴ – dwóch regionów reprezentatywnych dla praktykowania kultu pasyjno-maryjnego. Zebrany repertuar funkcjonuje w międzypokoleniowym przekazie. W jego zakresie 33 pieśni wykazują funkcję związku z obrzędowością Kalwarii Zebrzydowskiej – są to 24 pieśni kalwaryjskie o Panu Jezusie (np. *Pójdźcie chrześcijanie na Kalwaryję czy Witaj, cierniowa korono*) i 9 pieśni kalwaryjskich o Matce Bożej (np. *Witaj, Matko uwielbiona*). Do specjalnej tematyki kalwaryjskiej należą *Godzinki o Męce Pańskiej*. Warto też zaznaczyć, że nadal utrzymuje się dawna tradycja wykonywania pieśni kalwaryjskich z metodą „przepowiadania”. Polega ona na tym, że przewodnik dysponujący tekstem i znający melodię głośno podaje fragment tekstu odpowiadający zwykle jednemu wersetowi, a reszta pielgrzymów odśpiewuje go. Tak dzieje się z następnymi wersetami i zwrotkami. Po każdej zwrotce powtarza się refreny. Jest to szczególny typ relacji ujawniający się podczas obchodzenia z przewodnikiem drózek kalwaryjskich. Przewodnik jako nadawca określa nie tylko porządek wykonywanego repertuaru, ale też sposób jego muzycznej realizacji, jak np. w pieśni *Gdy miły Jezus był w Betanii* ze zbiorów AMFR KUL, którą wykonywał wieloletni przewodnik kalwaryjski Jan Polonek (ur. 1897) z Dobczyc w Małopolsce⁵.

t=3"

Przewodnik: Gdy mi - ly Je - zus był w Be - ta - nii

$\text{♩}=137$ t=7" *giusto*

Grupa: Gdy mi - ly Je - zus był w Be - ta - ni - ji

t=4"

Przewodnik: za - los - ną mo - wę u - czy - nił Pan - nie Ma - ry - ji

$\text{♩}=157$ t=8" *giusto*

Grupa: za - los - ną mo - wę u - czy - nił Pan - nie Ma - ry - ji

Przykład nr 1 – *Gdy miły Jezus był w Betanii* (AMFR KUL 43A13)

⁴ Nagrywano w parafiach, gdzie faktycznie funkcjonowała żywa tradycja śpiewów, a w jej zakresie poczesne miejsce zajmował repertuar śpiewów kalwaryjskich.

⁵ Informacje z protokołu badań terenowych w Dobczycach 27-28.06.1973, oznaczonego jako P. 46 w AMFR KUL.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz źródeł fonicznych i drukowanych, repertuar kalwaryjski niekoniecznie przyjął się i funkcjonował w badanych parafiach Małopolski i Podkarpacia. Owszem, istnieje grupa pieśni, których melodie są identyczne z wersjami ze *Śpiewnika kalwaryjskiego*, np. *Już wychodzę w drogę* z małopolskiej parafii Jabłonka czy *Matko bolesna Twe oko zwróć* z podkarpackiej parafii Kuryłówka. Są też nagrane przekazy pokrewne ich wersjom śpiewnikowym, np. *Maria Magdalena w świecie się kochała* czy *O Najświętsza Twarzy mego Pana*. Niektóre pieśni z ludowej tradycji mają interesujące i dość duże wariantowe przekształcenia melodyczno-rytmiczne, ale nadal jest słyszalna ich śpiewnikowa wersja melodii, np. *Gdy miły Jezus był w Betanii* czy *Jezu w Ogroju mdlejący*. Odnotowujemy też takie pieśni, które mimo że uchodzą za kalwaryjskie, są zupełnie innymi wersjami muzycznymi, bez związku z oryginalną melodią, np. pieśń pątnicza *Chcesz człowiecze łaski doznać* z Milówki w Małopolsce czy pieśń pątnicza o Męce Pańskiej *Wszyscy ludzie, zaśpiewajmy, Maryja*, nagrana w Padwi na Podkarpaciu⁶.

$\text{♩}=63$ $\text{t}=40''$ *m giusto*

Wszy - sey lu - dzie za - śpie - waj - my Ma - ry - ja,
Cześć i chwa - łę Bo - gu daj - my Ma - ry - ja.

Pan - no cu - dow - na ró - ży po - dob - na u - bla - gaj Sy - na Swe - go.

Przykład nr 2 – *Wszyscy ludzie, zaśpiewajmy, Maryja* (AMFR KUL 36B4)

Swoistym ewenementem jest pieśń kalwaryjska *Witaj cierniowa korono*, funkcjonująca w 16 badanych parafiach Małopolski i Podkarpacia. Odnotowujemy aż 8 jej wersji muzycznych, z których 4 wersje są zvariantowane, a pozostałe 4 nie posiadają wariantów, mają więc unikatowe melodie. Żaden z 16 przekazów z ustnej tradycji nie pokrywa się z zapisem nutowym tej pieśni w *Śpiewniku kalwaryjskim*, tylko jeden z nich – przekaz z Milówki, który wykonuje Józef Jasek – stanowi jego wariant. Może to wynikać z faktu, że Józef Jasek jako wieloletni przewodnik kalwaryjski⁷ na Kalwarii Zebrzydowskiej przejął stamtąd melodię tej pieśni i „przeniósł” w zvariantowanej formie do Milówki na ziemi

⁶ Informacje z protokołu badań terenowych w Padwi 24-26.06.1973, oznaczonego jako P. 52 w AMFR KUL.

⁷ Informacje z protokołu badań terenowych w Milówce 5.07.1973, oznaczonego jako P. 50 w AMFR KUL.

żywieckiej. Należy tu podkreślić, że zjawisko wariabilności pieśni śpiewnikowych wynika przede wszystkim z wykonywania ich w duchu własnej, często zupełnie lokalnej tradycji. Informatorzy nie potrafią wskazać żadnych zasad tych zmian, ale są świadomi, że śpiewają „po swojemu”, odmiennie niż inne społeczności (Bartkowski, „Badanie żywej tradycji” 96). Przykładem mogą być przekazy pieśni *Jezu w Ogrojcu mdlejący* z Poronina czy *Gdy ja sobie uważuję, mój Jezu* z Milówki mające regionalne uwarunkowania wykonawcze, tj. lidyżmy, czyli podwyższenia IV stopnia skali. Jest to typowe dla skali góralskiej występującej w muzyce Górali Podhalańskich i Żywieckich, zamieszkujących w tych dwóch wymienionych miejscowościach. Przedstawia to poniższa transkrypcja pieśni; jej wykonawcą jest Józef Jasek z Milówki (ur. 1912), wybitny depozytariusz lokalnej tradycji muzycznej (Strycharz-Bogacz).

$\text{♩} = 86 \text{ t} = 26'' \text{ giusto}$

Gdy ja so-bie u-wa-zu-ję mój Je-zu, ja-keś Ty był za-wie-szo-ny
na krzy-zu. Ach to dla mnie te-ra-ny, ach mój Je-zus ko-cha-ny
śmierć pod-jał.

Przykład nr 3 – *Gdy ja sobie uważuję, mój Jezu* (AMFR KUL 45A89)

Z pewnością trudno jest wytłumaczyć przyczynę występowania na gruncie lokalnym tekstów śpiewów kalwaryjskich z „niekalwaryjskimi” melodiami. Możliwe, że zamieszczone melodie pochodzą z odległych miejsc Polski, a zasłyszane podczas wykonania na drózkach kalwaryjskich na tyle zapadły w pamięć pątników, że zaszczepiły się na „kalwaryjskim” gruncie, a ich wersje włączono do *Śpiewnika kalwaryjskiego*, mimo że nie są powszechnie praktykowane w Małopolsce i na Podkarpaciu. Pewne śpiewy kalwaryjskie zaadoptowały się poza obszarem samej Kalwarii i społeczności parafialne chętnie je wykonują, jak np. pieśń kalwaryjska *Pamiętaj, człowiecze, na Jezusa*, funkcjonująca w 19 badanych parafiach. Uwzględniając jednak fakt, że kalwaryjski repertuar śpiewnikowy ma być propagowany w szerokich kręgach wiernych, trudno przyznać, że spełnia on swoje zadanie, skoro wierni w swoich parafiach zupełnie inaczej wykonują te śpiewy. Tylko niektóre pieśni kalwaryjskie są powszechnie znane i praktykowane.

Nie można jednak jednoznacznie mówić o przenikaniu się tradycji pisanej śpiewów kalwaryjskich z tradycją ustną. Niewątpliwie druk podtrzymuje pamięć, ale przekaz ustny tylko częściowo pokrywa się ze śpiewnikowymi wersjami bądź nawiązuje do nich. Znaczna liczba śpiewów określanych jako kalwaryjskie funkcjonuje w parafiach Małopolski i Podkarpacia z własnymi melodiami, a jedynie tekst łączy je ze *Śpiewnikiem kalwaryjskim*, co wynika z faktu, że lud nie tylko wykonuje powszechnie znane melodie, ale też ma naturalną potrzebę tworzenia własnych (Bartkowski, *Polskie śpiewy religijne* 195). Można przypuszczać, że te melodie pieśni, niezależnie od zapisu śpiewnikowego, towarzyszą pątnikom z badanych parafii na drózkach kalwaryjskich. Prawdopodobnie wpływają one w jakimś stopniu na śpiewy towarzyszące obrzędowości kalwaryjskiej, ubogacając je lokalnymi właściwościami stylistyczno-wykonawczymi czy nawet modyfikując je. Nie można też wykluczyć, że te właśnie wersje zostaną przyswojone przez pielgrzymów z innych stron Polski lub za jakiś czas znajdą się w *Śpiewniku kalwaryjskim* jako alternatywne melodie do zamieszczonych tam tekstów.

Warto też zwrócić uwagę na tekst pieśni kalwaryjskich i sposób ich wykonywania. Większość tego repertuaru w swojej treści przedstawia rozważania Męki Pańskiej lub boleści Maryi, co odnosi się do kolejnych stacji na przemierzanych przez pielgrzymów drózkach. Niektóre pieśni cechuje jednak dość szczególna tematyka. Przykładem może być pieśń *Witaj, zdrowa Kalwaryjo*, stanowiąca rodzaj przewodnika kalwaryjskiego z opisem topografii całego obszaru Kalwarii. Spotykamy też pieśni, z których treści wynika, że są adresowane do konkretnych grup społecznych, np. *Marsz, marsz me serce na Kalwaryę*, napisana z użyciem terminologii wojskowej, co wyraźnie świadczy, że wykonują ją pątnicy z tego środowiska. Niektóre śpiewy kalwaryjskie odznaczają się krótkimi wartościami i umiarkowanym tempem, co można tłumaczyć związkiem z miarowym krokiem pielgrzyma przemierzającego drózkę kalwaryjskie, jak np. pieśni *Pójdźcie, chrześcijanie, na Kalwaryję* czy *Wielka to miłość Boga Ojca była*, które podczas wypraw pątnicznych prowadził Eugeniusz Giądła (ur. 1913), przewodnik kalwaryjski z parafii Jabłonka koło Nowego Targu⁸.

---

⁸ Informacje z protokołu badań terenowych w Jabłonce 3.07.1973 r., oznaczonego jako P. 49 w AMFR KUL.

$\text{♩}=69$ $t=48''$ *giusto*

Wiel - ka to mi - łość Bo - ga Oj - ca by - ła, Wy - dal Go bez -
 Że - nam dal na śmierć Je - dy - ne - go Sy - na.

boż - nym wryn - ce przy naj - o - krut - niej - szej myn - ce, by On cier - pieć mu - siał.

Przykład nr 4 – *Wielka to miłość Boga Ojca była* (AMFR KUL 44B55)

Inne przekazy z badanego repertuaru informatorzy traktują ze szczególnym namaszczeniem, gdyż ich treść ściśle wiąże się z duchowym przeżywaniem przesłania pasyjnego czy nawet współprzeżywaniem Męki Chrystusa podczas pielgrzymowania po drózkach kalwaryjskich. Kojarzenie tych śpiewów z cierpieniem Jezusa i boleścią Maryi niejednokrotnie wpływa na sposób wykonania śpiewu i artykułowania emocji. Jedną z informaterek, Agnieszka Kubowicz z Mszany Dolnej, która w ramach swojego urlopu 30 razy odwiedziła Kalwarię, miała szczególny stosunek do niektórych tamtejszych pieśni. Przykładem jest *Już wychodzę w drogę mąk śmierci Jezusa*, która łączy w sobie treść słowną i akcję dramatyczną realizowaną wraz z jej wykonywaniem. Informatorka ta określała ją jako bardzo piękną pieśń, której nie można prześpiewać, żeby człowiek nie zapłakał⁹. Tym bardziej sprzyja temu fakt, że jest ona bardzo długa, bo liczy ponad 140 zwrotek, w których pątnicy towarzyszą Jezusowi w Jego męczeńskiej wędrówce na Golgotę.

$\text{♩}=64$ $t=24''$ *poco rubato*

Już wy - cho - dzę w dro gę mąk, śmier - ci Je - zu - sa, niech się ser - ce mo - je do za - lu po - ru - sza.

Pro - szę Bo - ga, Du - cha Naj - święt - sze - go, by skru - szył o - po - kę twar - dą ser - ca me - go.

Przykład nr 5 – *Już wychodzę w drogę mąk śmierci Jezusa* (AMFR KUL 43B18)

Należy też zauważyć, że w badanym repertuarze kalwaryjskim występuje zjawisko kontrafaktury, czyli wykorzystywanie istniejących już melodii do innych

⁹ Informacje z protokołu badań terenowych w Mszanie Dolnej 29-30.06.1973, oznaczonego jako P. 47 w AMFR KUL.

tekstów bądź istniejących tekstów do nowych melodii. Jednocześnie konkretne pieśni kalwaryjskie, być może z upodobania wiernych, być może z powodu popularności przekazu funkcjonowały ze wspólną melodią, np. *Słyszałem wdzięczny głos* czy *Smutny dzień nastaje* z Czernichowa w Małopolsce. Odnotowujemy też inną ciekawą praktykę, gdy konkretne pieśni, mające swoje własne zapisane w śpiewniku melodie, wykonuje się na melodie innych pieśni, np. pieśń *Ojcie, Boże wszechmogący*, śpiewana na melodię *Witaj, Matko uwielbiona* w małopolskiej Mszanie Dolnej, czy pieśń *Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie*, wykonywana na melodię *Uważ pobożny człowiecze u siebie* w podkarpackim Wielopolu Skrzyńskim.

The image shows a musical score for the hymn "Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie". It consists of two staves of music in G major (one sharp) and 3/4 time. The tempo is marked as quarter note = 99, and the performance style is *rubato*. The lyrics are written below the notes. The first staff contains the first line of the hymn, and the second staff contains the second line. The lyrics are: "Roz-myś-laj-my dziś wier-ni chrze-ści-ja-nie, na śmierć o-krut-ną, Je-zu-sa ska-za nie, gdzie nie-win-ne-go Pi-lat de-kre-tu-je z lo-try wi-nu-je."

Przykład nr 6 – *Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie* (AMFR KUL 40A13)

Jak wykazują powyższe rozważania, nadal żywa jest tradycja pielgrzymowania na Kalwarię Zebrzydowską i Kalwarię Paclawską. Ruch pątniczy jest także czynnikiem kulturotwórczym dzięki nabywaniu śpiewników i druków ulotnych z tekstami pieśni kalwaryjskich, które są śpiewane po powrocie w rodzinnych parafiach pielgrzymów. Pieśni kalwaryjskie wykonują pątnicy z różnych regionów Polski, przez co naturalnie wchłaniają one rozmaite cechy wykonawcze. Z drugiej strony, przeniesione na rodzime tereny pielgrzymów, wpływają na ich lokalne śpiewy, często je ubogacając. Śpiewniki kalwaryjskie stanowią przykład kultywowania i modyfikacji tradycji. Warto podkreślić, że przekazy w tradycji ustnej, mimo że związane z tymi miejscami ludowego kultu pasyjno-maryjnego, również różnią się między sobą, gdyż miejsca te odwiedzali ludzie z różnych regionów, także spoza badanego obszaru. Źródła drukowane zatem, czyli śpiewniki kalwaryjskie, wcale nie muszą być reprezentatywne dla tradycji ustnej. Ona może kształtować się inaczej i w dużym stopniu ulegać wariabilności, a jej przeobrażenia wykazują regionalne uwarunkowania wykonawcze. Dzięki temu śpiewy kalwaryjskie zachowają dotychczasową odmienność i przetrwają dla kolejnych pokoleń Polaków.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY ARCHIWALNE

Śpiewy kalwaryjskie (47 incipitów), nagrane w wybranych parafiach Małopolski i Podkarpacia, zgromadzone w zbiorach fonicznych AMFR KUL wraz z towarzyszącymi im protokołami z badań terenowych.

ŚPIEWNIKI

Chadam, Augustyn. *Śpiewnik kalwaryjski*, wyd. III. Wydawnictwo Calvarianum, 1997.

Dróżki Kalwaryjskie czyli Rozmyślanie Męki i Śmierci Zbawiciela Naszego Jezusa Chrystusa oraz Tajemnic Życia, Zaśnięcia i Uwielbienia N.P.Maryi z dodatkiem pieśni dla użytku pielgrzymów Kalwarię Paclawską zwiedzających, wyd. III. Nakładem OO. Franciszkanów w Kalwarii. Czcionkami drukarni Polonia we Lwowie, 1909.

Najlepszej z Matek. Śpiewnik Kalwarii Paclawskiej, zebrał i ułożył o. Wiktor Jacheć, b.m.w., b.r.w.

LITERATURA

Adamowski, Jan. *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*. Wydawnictwo UMCS, 1999.

Barcik, Józef Symeon. *Kalwaria Paclawska*. Cieszyńska Drukarnia Wydawnicza, 1985.

Bartkowski, Bolesław. „Badanie żywej tradycji polskich pieśni religijnych a hymnologia”. *Materiały X Ogólnopolskiej Konferencji Muzykologicznej (Katowice, 10-12.XII.1976 r.)*, Zeszyty Naukowe PWSM w Katowicach, 1978, ss. 90-99.

Bartkowski, Bolesław. „Przedmiot badań i źródła etnografii muzycznej”. *Muzyka*, nr 3, 1977, ss. 77-85.

Bartkowski, Bolesław. *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy*. Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1987.

Bilska-Wodecka, Elżbieta. *Kalwarie europejskie. Analiza struktury, typów i genezy*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 2003.

Bystron, Jan Stanisław. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce w. XVI-XVIII*, t. 1. Nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, 1960.

Chadam, Augustyn. „O kalwaryjskich pieśniach”. *Śpiewnik Kalwaryjski*, wyd. III. Wydawnictwo Calvarianum, 1984, ss. 31-39.

Górni, Stanisław. „Nabożeństwo dróżkowe”. *Pielgrzym Kalwaryjski*, nr 34, 2008, ss. 8-10.

Grochowski, Piotr. „Polskie pieśni pielgrzymkowe i kalwaryjskie”. *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. 55, 2016, ss. 23-45.

Kałwa, Dobrochna. „Polska doby rozbiorów i międzywojenna”. *Obyczaje w Polsce*, red. Andrzej Chwalba, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, ss. 221-336.

Kopczyńska-Jaworska, Bronisława, i Wanda Paprocka. „Przekazy kultury w społeczności wiejskiej”. *Etnografia polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, red. Maria Biernacka, Maria Frankowska i Wanda Paprocka, Ossolineum. Wydawnictwo PAN, 1981, ss. 371-389.

Kopeć, Jerzy Józef CP. „Kalwaria Zebrzydowska jako Nowa Jerozolima”. *Kalwaria Zebrzydowska, Polska Jerozolima skarbem Kościoła i Narodu Polskiego*, red. Czesław Gniecki, Wydawnictwo Calvarianum, 2002, ss. 153-176.

Krąpiec, Albert OP. „Od Ks. Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”. *Polskie śpiewy religijne społeczności katolickich. Studia i materiały*, t. I, red. naukowa Bolesław Bartkowski, współpraca Karol Mrowiec i Jan Sześzewski, Towarzystwo Naukowe KUL, 1990, ss. 7-8.

Obruśnik, Andrzej Efreim. „Kalwaria Leżajska”. *Peregrinus Cracoviensis*, z. 7, 1999, ss. 73-85.

- Prusowski, Wojciech. „Współczesny ruch pątniczy do Sanktuarium Matki Bożej Licheńskiej”. *Peregrinus Cracoviensis*, z. 17, 2006, ss. 149-162.
- Sołjan, Izabela. „Kalwaria Zebrzydowska na tle innych ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach Polskich”. *Peregrinus Cracoviensis*, z. 2, 1995, ss. 77-90.
- Strycharz-Bogacz, Kinga. „Józef Jasek z Milówki jako wybitny śpiewak i depozytariusz lokalnej religijnej tradycji muzycznej”. *Muzyka*, nr 2, 2021, ss. 141-161.
- Świerczek, Edmund. „Kalwaria jako polska Jerozolima”. *Peregrinus Cracoviensis*, z. 2, 1995, ss. 27-37.
- Wyczawski, Hieronim Eugeniusz. *Kalwaria Zebrzydowska. Historia Klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich drózek*. Wydawnictwo Calvarianum, 2006.
- Zoła, Antoni. „Problem autentyczności żywej tradycji ludowych śpiewów religijnych w Polsce”. *Współczesna polska religijna kultura muzyczna jako przedmiot badań muzykologii*, red. Bolesław Bartkowski, Stanisław Dąbek i Antoni Zoła. Redakcja Wydawnictw KUL, 1992, ss. 85-89.
- Zoła, Antoni. *Melodyka ludowych śpiewów religijnych w Polsce*. Wydawnictwo Polihymnia, 2003.
- Żerańska-Kominek, Sławomira. *Muzyka w kulturze. Wprowadzenie do etnomuzykologii*. Wydawnictwa UW, 1995.

ŚPIEWY KALWARYJSKIE
FUNKCJONUJĄCE W TRADYCJI PISANEJ I USTNEJ
W KALWARII ZEBRZYDOWSKIEJ I KALWARII PAĆLAWSKIEJ
W KONTEKŚCIE ICH PERCEPCJI W WYBRANYCH PARAFIACH
POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSKI

Streszczenie

Celem artykułu jest charakterystyka śpiewów kalwaryjskich funkcjonujących w tradycji pisanej i ustnej w Kalwarii Zebrzydowskiej i Kalwarii Paćlawskiej w kontekście ich percepcji w wybranych parafiach południowo-wschodniej Polski. Pielgrzymowanie na te Kalwarie sprzyjało rozwojowi lokalnych śpiewów. Ich analiza porównawcza wykazała, że stykając się z odmiennością pątnicznych wykonań ulegały ich wpływowi, a dzięki percepcji przez wiernych nawiedzających Kalwarię tutejsze śpiewy rozprzestrzeniły się w innych regionach kraju. Repertuar wykonywany przez pielgrzymów w ich parafiach łącząc się z lokalnymi pieśniami zyskał określenie „śpiewy kalwaryjskie”. Bogactwo ich melodii i treści jest olbrzymie, wśród nich spotykamy też kontrafaktry. Zbiory foniczne Archiwum Muzycznego Folkloru Religijnego KUL zawierają nagrania 47 incipitów śpiewów kalwaryjskich z południowo-wschodniej Polski. Badania dowiodły, że jako udokumentowana tradycja ustna ulegają wariabilności czyli różnego typu przekształceniom ich zapisów śpiewnikowych, często uwarunkowanym regionalnie. Śpiewniki kalwaryjskie potwierdzają współistnienie tradycji pisanej i ustnej. Wykazano, że zapis śpiewnikowy jest zarówno identyczny w stosunku do tradycji ustnej, jak i stanowi jedynie wydane drukiem źródło funkcjonujące równoległe do praktyki wykonawczej tego repertuaru.

Słowa kluczowe: śpiewy kalwaryjskie; kalwarie; ludowy kult pasyjny; wariabilność; regionalne uwarunkowania wykonawcze.

CALVARIAN SINGING
IN THE WRITTEN AND ORAL TRADITION
IN KALWARIA ZEBRZYDOWSKA AND KALWARIA PACŁAWSKA
IN THE CONTEXT OF THEIR PERCEPTION IN SELECTED PARISHES
OF SOUTH-EASTERN POLAND

S u m m a r y

The aim of this article is to characterise the Calvarian singing in the written and oral tradition in Kalwaria Zebrzydowska and Kalwaria Pałacowska in the context of their perception in selected parishes of south-eastern Poland. Pilgrimages to these Calvaries fostered the development of local singing. A comparative analysis has shown that, by coming into contact with the distinctiveness of pilgrimage performances, local singing became susceptible to their influence, and thanks to the perception of those believers visiting the Calvaries, such local singing spread to other regions of the country. The repertoire practised by pilgrims in their parishes was combined with local religious songs, becoming known as “Calvarian singing,” with rich melodies and content (we can also find *contrafacta* among them). The audio collection of the Music Archive of Religious Folklore of KUL contains recordings of 47 incipits of Calvarian singing from south-eastern Poland. Research has proved that, as a documented oral tradition, they show a variability (i.e. various types of transformations of their songbook notations) which is often regionally determined. Calvarian songbooks confirm the coexistence of written and oral traditions. It has been shown that songbook notation is identical to the oral tradition and it is merely a printed source functioning in parallel with the practice of this repertoire.

Keywords: Calvarian singing; Calvaries; folk passion cult; variability; regional performance determinants.